

Докторант Димитриос ПАНТОС

(Атински университет, Гърция)

**ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЯ И ОТНОШЕНИЯТА Ѐ С
ДОХИАРСКИЯ МАНАСТИР (ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XVI В.)**

Dimitrios PANTOS, PhD Candidate

(University of Athens, Greece)

**THE ARCHDIOCESE OF OHRID AND MOUNT ATHOS: THE OCHRID
ARCHBISHOP PROCHOROS (?-1550) AND HIS CONTACTS WITH THE
DOCHEIARIOU MONASTERY (THE FIRST HALF OF 16TH CENTURY)**

From the mid-fifteenth century the Docheiariou Monastery fell into decline, as a result of the critical state following the Turkish occupation of the Holy Mountain (1423/4). It remained in this state until the first half of the 16th century, when it received substantial support from the Archbishop of Ochrid Prochoros (?-1550). Thanks to his private donations the monastery was able to enrich its Library with liturgical books and holy vessels, vestments and icons (1546, 1547). It also acquired a new Refectory (1547), which also served to strengthening its defensive fortifications. Prochoros' motives for his support to the monastery should be placed in the context of his conflict with the Ecumenical Patriarch Ieremias I (1522-1546). Prochoros attempted to re-gain his lost prestige, following the transfer of the provinces of Moldavia and Wallachia under the jurisdiction of the Ecumenical Patriarchate, from which Prochoros had previously removed them. In response to Ieremias' successful reconstruction of the dissolved Monastery of Stavroniketa earlier on, thus raising himself to the status of a founder, Prochoros reciprocates on the same token by "re-founding" the decaying Docheiariou Monastery.

Key words: Docheiariou Monastery, Archiodese of Ochrid, Mount Athos, Prochoros

В резултат на лошите условия, настъпили на Света гора след налагането на османското господство в този район на Балканите (1423/24 г.), от средата на XV в. манастирът Дохиар се намирал в упадък. Положението се променило едва в края на първата половина на XVI в., когато Охридският архиепископ Прохор (?-1550)¹ предоставил на манастира Дохиар значителна финансова помощ.

По онова време битувало мнението, че Дохиар бил напълно изоставен и запустял в периода на упадък. Това схващане се застъпва в цялостната доскоршна библиография за Света гора² и в частност за манастира Дохиар³. При все това, проучването на оскъдните сведения в изворите от тази епоха показва, че манастирът тогава разполагал с малък брой монаси, а през известни периоди

изобщо не е имал монаси⁴. Споменатите факти обясняват определени “агресивни” действия спрямо Дохиар от страна на други светогорски манастири, а също така и някои загуби на светата обител, сред които най-значима е тази на манастирския архив⁵.

От края на XV в. от страна на манастира се предприемат опити за възвръщане на загубените имоти, както сочи част от посочените по-горе документи. Въпреки настъпилния период на упадък, могат да се открият видими белези на възможване, което несъмнено се дължи на спорадичното материално подпомагане от страна на владетелите на княжествата Влахия и Молдова⁶.

За истинско възобновяване на манастира може да се говори едва в края на първата половина на XVI в., в резултат на дейността на Охридския архиепископ Прохор. Систематичната и планирана намеса на последния показва недвусмислено, че целта, която той преследвал не била просто едно инцидентно подпомагане, а пълното възобновяване на нормалния живот на светата обител. Сведенията, с които разполагаме днес, ни дават възможност да разкрием поредица от негови действия за възобновяване на манастира Дохиар.

1) Манастирът Дохиар бил подпомогнат съществено що се касае до богослужението, с редица богослужбени книги. От това дарение днес са запазени само пет ръкописни минеи в книгохранилището на манастира, написани през 1546 г. и 1547 г. (ръкописи №: 168 (Март)⁷, 170 (Април)⁸, 171 (Май)⁹, 172 (Юли)¹⁰, 173 (Юни)¹¹). Минеите са писани на гръцки език и съдържанието им следва гръцкия църковен календар. Те съставлявали част от една пълна серия, чието написване било финансирано от архиепископ Прохор и били съставени изключително за този манастир, както може да се заключи от съдържанието на кодикографските им бележки¹².

2) Също така, в един ръкописен списък с опис на реликвите от скевофилакия на манастира Дохиар, носещ дата 1 януари 1770 г., който днес спада към необработените поствизантийски документи на архива, се посочват утвар и богослужбени одежди, дарени от Охридския архиепископ Прохор на манастира¹³, от които днес не е оцеляло нищо. Освен това, Порфирий Успенски, който посетил манастира два пъти (24–29 юни 1846 и 20–24 юни 1859 г.), отбелязва, че в католикона има много икони, с “български надписи”, чиято дата, според думите му, се отнася към времето на Прохор¹⁴. По-нататък Успенски споменава една интересна информация, която по всяка вероятност черпи от преданията на манастира. Така например той посочва, че през 1547 г. Прохор пребивавал в манастира, без обаче да дава допълнителни сведения и разяснения за престоя на последния в светата обител¹⁵. Трябва също така да се упомене съществуването в скевофилакия на един румънски кръст от XVIII в. с парченца от Светия Кръст, който бил украсен допълнително с декорации, така че да бъде сметнат за част от даренията на Прохор¹⁶. Този факт косвено свидетелства за съществуването на подобен кръст, или просто показва в каква степен се запечатала в историческата памет и в преданието на манастира намесата на Прохор. Както автентич-

ният кръст, ако все пак е съществувал такъв, така и останалите реликви, освен минеите, които са оцелели и до днес, са се загубили с голям брой ценности по време на въстанието в Халкидики и Света гора през 1821 г. Тогава манастирското братство напуснало Атон взимайки със себе си каквото можело да се спаси (реликви, пари и т.н.), опитвайки се да избегне отмъщението на турците, които поставили стража в манастирските сгради веднага след подписването на декларацията за подчинение на султана от страна на светогорските монаси¹⁷.

3) Манастирът се сдобил с нова трапезария през 1547 г.¹⁸ Изборът на Прохор да финансира строежа на нова трапезария не би трябвало да се счита за случаен. Не бива да забравяме, че трапезарията на един манастир, след католикона, е вторият по важност елемент в живота на едно манастирско братство. От особено значение е и самото разположение на трапезарията в манастира Дохиар, тъй като западната ѝ страна всъщност се явява външна стена на манастира към морето, и представлява част от фортификационната програма на комплекса. Поради това, построяването на нова трапезария, при това едно ниво по-високо от старата, способствало за подсилване на фортификационните характеристики на манастира, което било продиктувано от влошилите се условия на Света гора през XVI в.¹⁹ На западната страна на трапезарията, т.е. тази, която представлява и външната стена на манастира към морето, съществува голям надпис изписан с тухлички, който се разгръща между четири двуръкадни прозореца. В надписа се упоменава името и санът на ктитора: +*ΠΡΟΧΟΡΟΣ ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΑΡΧ(Ι)ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟ(ΤΗΣ) ΙΟΥΣΤΙΝΙΝ(ΙΑΝ)ΝΗΣ*²⁰. (т.е. ПРОХОР ПО МИЛОСТ БОЖИЯ АРХИЕПИСКОП НА ПЪРВА ЮСТИНИАНА)

Същественият принос на архиепископ Прохор за възраждането на Дохиар изиграл значима роля за утвърждаването му в преданието като нов ктитор на манастира. За това свидетелства и споменаването му като такъв в поменика (*Πρόθεσις / Παρησία*) на светата обител. Също така, от съдържанието на помениците – както в запазените стари поменици (необработени ръкописи № 417 и 621), така и в поменика, който и днес е в употреба – можем да заключим, че намесата на Прохор представлявала повод за свързването на Охридската архиепископия с манастира Дохиар. Така например, като нов ктитор на манастира се споменава в по-сетнешни времена още един Охридски архиепископ, а именно Йосиф (1746–1751/52)²¹, чиито дарения също са отбелязани, без обаче да са запазени днес в горепосочения кодекс, в който се представя опис на реликвите от скевофилакия на Дохиар.

Като се има предвид славянският произход на архиепископ Прохор, както и славянският характер, който придобила Охридската архиепископия по негово време, а също и опитите му за по-широко разпространение на славянската писменост, тези дарения биха могли да се свържат, както и цялостната му намеса, с един предполагаем славянски облик на манастира, за което могат да се направят и хипотетични тълкувания на тези сведения в изворовия материал.

При по-внимателно проучване на изворите обаче се стига до заключението, че манастирът Дохиар е имал гръцки характер, не само тогава, но и през всички периоди на неговата история²². В частност, окачествяването на манастира като *сръбски* от Исаяя Хиландарски, който го посетил през 1489 г.²³, не отговаря на историческата действителност²⁴. Що се отнася до наличието на ограничен брой славянски ръкописи в манастирската библиотека, това не би трябвало да представява проблем, тъй като една част от тях били дарения на манастира от различни балкански страни²⁵. Дохиар придобил останалите славянски ръкописи, заедно с други гръцки ръкописи, когато килията на Архангелите (*κελλίον των Ταξιάρχων*) в Карея – известна като килия на Ягарис (*κελλίον του Ιάγαρη* или *Γιάγαρη*) или на свети Марк глухия (*κελλίον του Οσίου Μάρκου του Κωφού*) станала зависима от манастира към края на XVI в. – началото на XVII в.²⁶. Тази килия била обитавана от известните Председатели на Света Гора (*Πρώτοι του Αγίου Όρους*) Серафим и Гавриил (първата половина на XVI в.), славоезични от Охридско, произхода и дейността на които все още занимава изследователите²⁷. Внимание заслужава и фактът, че Прохор дарил на манастира Дохиар богослужбни книги на гръцки език, което недвусмислено доказва гръцкия характер на манастира в конкретния период.

Намесата на Прохор по отношение на манастира Дохиар би трябвало да се разгледа на фона на настъпилата конфронтацията между архиепископа и Вселенския патриарх Йеремия I (1522–1546), както и като част от амбициозния му план да възвърне на Охридската църква нейния диоцез и престиж от времето на основаването ѝ²⁸. Не е случайна и титлата, която съпровожда името на Прохор на ктиторския надпис на трапезарията. Трябва специално да насочим вниманието си към периода, в който Йеремия I възвърнал в юрисдикцията на Вселенската патриаршия епархиите на Влахия и Молдова (1544 г.), които по-рано Прохор успял да приобщи към Охридската църква. Това се вижда ясно от съдържанието на двата турски фермана (от 10-ти юни и от 22-и септември 1544 г.), публикувани преди години²⁹.

Чрез намесата си в делата на манастира Дохиар, Охридският архиепископ целял да си възвърне загубения престиж след отнемането на юрисдикцията му върху въпросните епархии на Влахия и Молдова. Изборът му върху споменатия манастир не бил случаен. По същото време патриарх Йеремия I възстановил из основи полуразрушения манастир Ставроникита и си спечелил името на значим ктитор на същия манастир³⁰. Прохор предприел действие в подобен мащаб, “основавайки отново” западналия манастир Дохиар. Фактът, че от 1536 г. въпросният манастир бил подпомаган с годишна финансова помощ по решение на молдовския княз Петър Рареш (1527–1538, 1541–1546)³¹, по време на чието управление се разразила конфронтацията между Прохор и Йеремия I за споменатите епархии на Влахия и Молдова, ни навежда на мисълта, че намесата на Охридският архиепископ по отношение на Дохиар вероятно била реализирана в съгласие с молдовския владетел за обновяване на манастира. Едновременно

с това Прохор, по всяка вероятност, намеквал за това, че се отказва от претенциите си към румънските епархии, които малко преди това били приобщени към Вселенската патриаршия.

Трудното положение, в което изпаднали светогорските манастири след налагането на османска власт на Атон (1423/24 г.), изглежда подбудило Прохор да демонстрира авторитета и силата на Охридската църква. Света гора, като институция с голяма тежест в историята на Православната църква, можела да бъде използвана като идеално средство за спечелване на идеологически позиции в спора с Вселенската патриаршия. Естествено, името и авторитетът на Прохор подтикнали много светогорци по това време да се обърнат към Охридската архиепископия за финансова подкрепа и дарения. Както е известно, така станало и със Зографския манастир³². Също така знаем, че тогава са получили подкрепа от Охридската църква и Великата лавра³³, и манастирът Пантелеймон³⁴. Прохор разполагал със сведения за състоянието на манастирите в Света гора по това време благодарение на контактите си с хора от обкръжението на Председателите на Света гора (*Πρότοι του Αγίου Όρους*) Серафим и Гавриил, които изглежда е познавал и лично³⁵.

Обновителното начинание, предприето в манастира Дохиар по инициатива и с финансовата подкрепа на Прохор, напълно е премълчано от преданието за манастира. Възраждането на Дохиар се свързва с чудодейното изцеляване от Архангелите на свещеника Георгий от Адрианопол, който по-късно бил подстриган за монах в тогава опустелия манастир, с монашеско име Герман (*Γερμανός*), и впоследствие като игумен на манастира поел инициативата за неговото възстановяване, като се обърнал към молдавския княз (воевода) Александър IV Лъпушнеану (1552–1561, 1563/4–1568), който финансирал построяването на днешния католикон (1568 г.)³⁶. При все това, според сведенията в изворите, трябва да поставим начинанията на Герман в периода между 1520–1540 и да ги разграничим напълно от възобновителното дело на Александър IV Лъпушнеану³⁷. Тази произволна историческа версия, която е отразена в преданието на манастира, е съгласувана с целите на автора да открие ролята и помощта на Архангелите в историческия път на манастира през вековете. Още навремето Порфирий Успенски изказал съмненията си за историческата достоверност на версията, застъпена в манастирското предание и подчертал значението и ролята на намесата на Прохор за възраждането на манастира³⁸. Интересен е фактът, че с фермана от 1544 г., който и днес се пази в Архива на манастира, османските власти одобряват предходна молба на дохиарските монаси да построят отново полуразрушения католикон на манастира³⁹. Именно това е времето, в което се осъществила и намесата на Прохор в манастира. По всяка вероятност самото построяване на католикона е било част от програмата на Прохор, след завършването на строежа на трапезарията на манастира. Той могъл и да го започне, тъй като починал по-късно през юни/юли 1550 г.⁴⁰. В крайна сметка новият католикон бил построен от Александър IV Лъпушнеану

едва през 1568 г., тъй като в резултат на силно земетресение на връх Рожедество Христово през 1554 г. старият католикон бил напълно разрушен⁴¹.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Библиография за него вж. **Грозданов**, 1990, с. 150, бел. 1.
- ² **Doens**, 1964.
- ³ **Γόνης**, 2001: 85, бел. 1.
- ⁴ **Γόνης**, 2001: 52–53.
- ⁵ **Γόνης**, 2001: 52–53.
- ⁶ **Μαρινέσκου**, 2001: 119, 123.
- ⁷ **Lambros**, 1895: 256 (№ 2842).
- ⁸ **Lambros**, 1895: 256 (№ 2844).
- ⁹ **Lambros**, 1895: 256 (№ 2845).
- ¹⁰ **Lambros**, 1895: 256 (№ 2846).
- ¹¹ **Lambros**, 1895: 256 (№ 2847).
- ¹² Ръкописи: № 170, f. 169^v, № 171, f. 193^v, № 172, f. 169^v, № 173, f. 251^r. Липсата на авторова бележка в ръкопис № 168 не представлява проблем, защото авторът му се отъждествява с този на останалите ръкописи, тъй като ръкопис № 168 се отбелязва в бележката на ръкопис № 170 като част от дарението на Прохор за манастира. Вж. и **Θεόκτιστος** 2001b: 234, 239, бел. 239.
- ¹³ **Κτενᾶς**, 1926: 129–130. **Κτενᾶς**, 1930: 111–113.
- ¹⁴ **Успенский**, 1880: 76.
- ¹⁵ **Успенский**, 1880: 121, 124.
- ¹⁶ **Γκιολές**, 2001: 376–377.
- ¹⁷ **Γόνης**, 2001: 72.
- ¹⁸ **Σμυρνάκης**, 1903: 570.
- ¹⁹ **Ταβλάκης**, 2001: 321–322.
- ²⁰ **Γόνης**, 2001: 57. **Κτενᾶς**, 1926: 52. **’Ορλάνδος**, 1958: 56 (таб. 72), 57 (таб. 73). **Σμυρνάκης**, 1903: 570. **Ταβλάκης**, 2001: 321.
- ²¹ За него вж. **Снегаров**, 1932: 208–209 (№ 53).
- ²² **Oikonomidés**, 1984: 31
- ²³ **Khitrowo**, 1889: 261.
- ²⁴ **Oikonomidés**, 1984: 22, 31 **Ραπαχρissanthou**, 1986: 24.
- ²⁵ **Παυλικιάνωφ**, 2001: 260 (№ 3).
- ²⁶ **Oikonomidés**, 1984: 335 (Αρ., № 4). **Θεόκτιστος**, 2001a: 150, бел. 75.
- ²⁷ За тях вж. **Χρυσσοχοΐδης**, 1997: 108–131. **Θεόκτιστος**, 2001a: 150–151, бел. 77.
- ²⁸ **Vailhé**, 1912: 330.
- ²⁹ **Maxim**, 1981: 655–658, 655–661.
- ³⁰ **Στρουμπάκης**, 2004: 103–122.
- ³¹ **Μαρινέσκου**, 2001: 119, 123.
- ³² **Радонић**, 1910: 59 (№ 1).
- ³³ **Gelzer**, 1903: 104–105.
- ³⁴ **Грозданов**, 1990: 155. **Снегаров**, 1932: 270–271.
- ³⁵ **Грозданов**, 1990: 153. **Κοστιћ**, 1922: 32 (№ 1).

³⁶ Γόνης, 2001: 55–56.

³⁷ Γόνης, 2001: 56.

³⁸ Успенский, 1880: 120–125.

³⁹ Δημητριάδης, 2001: 255. Τουλιάτος: 169.

⁴⁰ Иванов, 1931: 40 (№ 14), 45 (№ 27). Снегаров, 1932: 187–188.

⁴¹ Γόνης, 2001: 57–58. Μαρινέσκου, 2001: 119–120, 123. Τουλιάτος: 169.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Света Гора, Дохиарски манастир, ръкописи: обработени №: 168, 170, 171, 173, 172 – необработени №: 417, 621.

Χρυσοχοΐδης, 1997: Χρυσοχοΐδης Κ. Παραδόσεις και πραγματικότητες στο Άγιον Όρος στα τέλη τοϋ ΙΕ΄ και στις αρχές τοϋ ΙΣΤ΄ αιώνα – Άθωνικά Σύμμεικτα, IV 1997.

Gelzer, 1903: Gelzer, H. Der wiederaufgefundene Kodex des hl. Klemens und andere auf dem Patriarchat Achrida bezügliche Urkundensammlungen – Berichte über die Verhandlungen der königlich-sächsischen Gessellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse, LV, 1903, № 2.

Γκιολές, 2001: Γκιολές. Ή μεταλλοτεχνία – Β: Παρουσία ιερᾶς μονῆς Δοχειαρίου, Ή. Μ. Δοχειαρίου, Άγιον Όρος, 2001.

Γόνης, 2001: Γόνης, Δ. Ήστορικό διάγραμμα τῆς Ήρᾶς Μονῆς Δοχειαρίου – Β: Παρουσία ιερᾶς μονῆς Δοχειαρίου, Ή. Μ. Δοχειαρίου, Άγιον Όρος, 2001.

Грозданов, 1990: Грозданов, Ц. Студии за Охридскиот живопис, Републички завод за заштита на спомениците на културата Скопје (Културно-историско наследство на СР Македонија, № 27), Скопје, 1990.

Δημητριάδης, 2001: Δημητριάδης, Β. Τά οθωμανικά έγγραφα – Β: Παρουσία ιερᾶς μονῆς Δοχειαρίου, Ή. Μ. Δοχειαρίου, Άγιον Όρος, 2001.

Doens, 1964: Doens, I. Bibliographie de la Sainte Montagne de l' Athos, Le Millénaire du Mont Athos, 963–1963. Études et mélanges, t. 2, Éditions de Chevetogne & Fondazione Giorgio Cini, Venezia, 1964.

Иванов, 1931: Иванов, Й. Български старини из Македония, Българска академия на науките, София (фототипно издание: София, Наука и изкуство, 1970), 1931.

Khitrowo, 1889: Khitrowo, B. de. Itinéraires russes en Orient traduits pour la Société de l' Orient latin, t. 1, Genève, 1889.

Костић, 1922: Костић, П. Документи о буну Смедеревског епископа Павла против погчињавања Пећке патријаршије архиепископији Охридској – Споменик Српске Краљевске Академије, XLIX, 1922, № 48.

Κτενᾶς, 1926: Κτενᾶς, Χ. ἀρχιμ.,) Ή ἐν Άγίω Όρει Άθω ιερᾶ, βασιλική, πατριαρχική και σταυροπηγιακή μονή τοϋ Δοχειαρίου και αἱ πρὸς τό δοϋλον ἔθνος ὑπηρεσίαι αὐτῆς (963–1921), ἐν Άθήναις, 1926.

Κτενᾶς, 1930: Κτενᾶς, Χ. ἀρχιμ., Τά κειμηλιαρχεῖα τῆς ἐν Άγίω ορει Άθω ιερᾶς, βασιλικῆς, πατριαρχικῆς και σταυροπηγιακῆς μονῆς τοϋ Δοχειαρίου – Ήπετηρίς Ήταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, VII, № 1.

Lambros, 1895: Lambros, S. P. Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos, t.. 1, Cambridge.

Μαρινέσκου, 2001: Μαρινέσκου, Φ. Σχέσεις με τή Μολδαβία καί τή Βλαχία – Β: Παρουσία ιερᾶς μονῆς Δοχειαρίου, Ἰ. Μ. Δοχειαρίου, Ἅγιον Ὅρος, 2001.

Maxim, 1981: Maxim, M. Les relations de pays Roumains avec l' archevêché d' Ohrid à la lumière de documents turcs inédits – Revue des Études Sud-Est Européennes, XIX, 1981, № 2.

Oikonomidés, 1984: Oikonomidés, N. Actes de Docheiariou. Texte + album (Archives de l' Athos, № 13), Paris.

Ὅρλάνδος, 1958: Ὅρλάνδος, Ἄ. Μοναστηριακή ἀρχιτεκτονική (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, № 64), Ἀθήναι. [φωτοτυπιο издание: Ἀθήναι 1999], 1958.

Παυλικιάνωφ, 2001: Παυλικιάνωφ Κ. Τά σλαβικά χειρόγραφα – Β: Παρουσία ιερᾶς μονῆς Δοχειαρίου, Ἰ. Μ. Δοχειαρίου, Ἅγιον Ὅρος, 2001.

Papachrissanthou, 1986: Papachrissanthou, D. Actes de Xénophon. Texte + album (Archives de l' Athos, № 15), Paris, 1986.

Радоњић, 1910: Радоњић, Ј. Еписτοлар манастира Продрома (Слепче) – Споменик Српске Краљевске Академије, XLIX, 1910, № 42.

Σμυρνάκης, 1903: Σμυρνάκης, Γ. *ἱερομόναχος Ἐσφιγμένιτης*, Τό Ἅγιον Ὅρος, ἐν Ἀθήναις. [φωτοτυπιο издание: “Πανσέληνος”, Καρυές Ἀγίου Ὁρους, 1988], 1903.

Снегаров, 1932: Снегаров, И. История на Охридската архиепископия-патриаршия от падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767 г.), Македонски научен институт, София. (φωτοτυπιο издание: “Проф. Марин Дринов”. Т. 2. София, 1995), 1932.

Στρουμπάκης, 2004: Στρουμπάκης, Μ. Ἱερεμίας Α΄ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ βίος καί τό ἔργο του, “Φανάριον”, Ἀθήνα, 2004.

Ταβλάκης, 2001: Ταβλάκης, Ἰ. Ἡ Τράπεζα – Β: Παρουσία ιερᾶς μονῆς Δοχειαρίου, Ἰ. Μ. Δοχειαρίου, Ἅγιον Ὅρος, 2001.

Θεόκτιστος, 2001a: Θεόκτιστος, *μοναχός Δοχειαρίτης*, Ἅγιοι, ὄσιοι, καί νεομάρτυρες Δοχειαρίτες – Β: Παρουσία ιερᾶς μονῆς Δοχειαρίου, Ἰ. Μ. Δοχειαρίου, Ἅγιον Ὅρος, 2001a.

Θεόκτιστος, 2001b: Θεόκτιστος, *μοναχός Δοχειαρίτης*, Βιβλιογράφοι καί κωδικογράφοι – Β: Παρουσία ιερᾶς μονῆς Δοχειαρίου, Ἰ. Μ. Δοχειαρίου, Ἅγιον Ὅρος, 2001b.

Τουλιάτος, 2001: Τουλιάτος, Π. *Χαρκιολάκης, Ν.*, Εἰσαγωγή στήν ἀρχιτεκτονική καί οἰκοδομική ἱστορία καί ἐρευνα τοῦ κτηριακοῦ συγκροτημάτος τῆς Μονῆς – Β: Παρουσία ιερᾶς μονῆς Δοχειαρίου, Ἰ. Μ. Δοχειαρίου, Ἅγιον Ὅρος, 2001.

Успенский, 1880: Успенский, П. *архим.*, Второе путешествие по святой горе Афонской в годы 1858, 1859 и 1861, и описание скитов Афонских, Москва, 1880.

Vailhé, 1912: Vailhé, S. Achrida – Dictionnaire d' Histoire et de Géographie Ecclésiastique, I, 1912.